

(Əvvəl ötan sayımızda)

Biz Girdiman, Ağsu, Pirsaat, Qozlu, Çığlı çaylarının hövzələrinə səyahət etmiş olsaq diqqətlərimizi keçmişin qaynar hayatı xayaşın bir anlığa cəlb edəcək. Tekcə, onu qeyd etmək lazımdır ki, İsmayıllı, Şamaxı, Qobustan bölgələri, Ağsu (bölgəsinin dağlıq hissəsi) və az hissə Hacıqabul bölgəsi ərazisindən 136 yaşış yeri xarabalığı, yurd yerləri, 17 qala və qalacılıq, 275-dən çox kimsəsiz adlandırdığımız qəbiristanlıq və başqa abidelerin qeydə alınması xalqımızın keçmişindən xəber verir.

Pirsaat çayının yuxarı axını sahilində Yeddi qardaş, Bine əngəxaran, Baba-səfer, Alikənd; Qozluçayın hövzəsində yuxarı axında Qaraçuxa, Babaqənbər, Nalpırı, Bizlan qalası, Zəngəna və başqa yaşış yeri xarabalıqları diqqəti cəlb edir. Çığlı çay hövzəsində köhne taxta yayaq (xayal adı) altında Şirvan şəhərinin xarabalıq ehtimal olunan qədim yaşış yeri xarabalığı; Ağsu çayının hövzəsində Zəngidahar, Ulguc, Girdiman

lädar) sahəsində Bizlan qalası; Cəm-cəmlı kəndi arazisində Axurlu; Zəngi, Muğanlı kəndi yaxınlığında fərəküs; Şixlər kəndi ərazisində Cavanşir qalası; Ovculu kəndi ərazisində Bitilinen; Qusçu kəndi ərazisində Xilmilli və b. (Şamaxı-Qobustan rayı).

Ismayıllı bölgəsində Cavanşir qalası, Fit qalası, Qasımhan qalası, Haramqalası, Govur qalası, Mollamahmudlu, Zəngi, Qalay-Gümüş, Vəlibəy, Abdal və b. qala yaşış maskenlərinin xarabalıqları qeydə alınmışdır.

Ağsu bölgəsi sahəsində Nüydə abidələri, Sanqalan qalası və s. Umumiyətə desək bu və buna benzən abidələrin coxluğu nazara alaraq işə xəritə-xərem əlavə edildiyinə hamisiniñ adını sadalamaqə ehtiyac duyulmur. Lakin təriximiz yurd yaddaşlarının qılbinin duymaq, onları danişdənən arasdırmaq arxeoloqlarımızın işidir. Bununla yanaşı bütün bunların hamisiniñ yazıya alınmasında məqsəd gənc nəslin diqqətinin doğma Azərbaycanımızın təbəti, tabii servetləri kimi ulu babalarımızın qurub

nin Cavad qəzasında Kür çayının sol sahilində (32, əlia, 187 nefar əhali) Köçəri elin yaşaması göstərilir (Zaqafqaziyada eh. Siyahıya alınması. 1886 Tiflis. 1893 sah. 187).

Zəngənə elinin tarixi mənbələrdə eks olunduğuñ görə bizim məqsədümüz Zəngənə adlı yaylaqdakı yaşayış məskənin bu güne kimi qalmış xarabalıqlarını işlədirmək, arxeoloqlarımızın diqqətini oraya yönəltməkdir.

Toponomik qanunuəyinliq olaraq yay ve qış otlqlarının akserüyəti oradan istifadə edilən tayfa, qəbile və şəxs adları ilə adlanır. Məsələn, Padar Camal yaylığı, Kolani Camal yaylığı, Çiraqlı yaylığı, Kolani taxta yaylığı və s. Zəngənə yaylığını da (Zəngənə elinin adı ilə) bu qəbildən hesab etmək olar. Lakin tərixin derinlikləndən sonraq və rəyən yaşayış məskəni xarabalıqları burada uzaq keçmişdə yaşaması insanların həyat tarzından sonraq verir. İl baxışında qədim və orta əsrlərə məxsus yaşayış məskənlərinə xas xüsusiyyətləri buradakı yaşayış yeri xarabalığı yerləş-

TARİXİ YURD YERLƏRİNİ GAZARKAN...

çay hövzəsində Zəngi, Mingəçevir və b. yaşış yeri xarabalıqları var (Bəndəliyev N.S. "Dağlıq Şirvanın toponimləri" Bakı 2009, sah. 240, 242).

Tarixdən malumdur ki, qədim və orta əsrlər şəhərləri qalasız olmamışdır. Qalalar ise yüksək təpə və zirvələrdə tikilmişdir. Bu baxımdan haqqında söz aqdiımız ərazilər qala və qalacılıq adlı abidələrle zəngin olmuşdur. Məsələn, Dağ Kolanı kəndi ərazisində qalacılıq, Seyxbörkə abidələri, Allahəkbər qədim şəhər tipli yaşış yeri (Xəlilov C.B., 1965 sah. 114), (burada 3 kurqan) VII-VIII əsrlərə aid şəhidlər qəbiristanlığı. Poladlı kəndi ərazisində Mağara evlər (Bəndəliyev N.S. B., 2009 sah. 188) şəhərlər, Gümüşlü xarabalıqları; Quşcu kəndi ərazisində Qalacılıq, Karvansara; Göyələr kəndində Pirmərdəkan; Dağ Bağırlı ərazisində Bağçasaray, Qızqalası, Gümüşlü yaşış yeri xarabalıqları; Bəndəli kəndi ərazisində Qalacılıq, Mağaralar; Qurbançı kəndi ərazisində Şəhərgah, Oğlan qalası, Qız qalası; Nabur kəndi ərazisində Qaraqaya dağında Saxsı qalası, Pirhat dağında Govur qalası (Bəndəliyev N.S. Qobustan r-n qəzetli, 27.04.1993 №17səh.4) Ərçiman kəndi ərazisində Qalacılıq; Xaladalar (Ke-

yaratdığı tarixi mədəniyyət abidələrinə diqqəti cəlb etmek, gənc diyarsünləri yurdumuzun tarixi keçmiş ilə tanış etmek, ata-baba ocağıının müqaddəsliyi qorumağı, alovlaşdırmaq kimi əhəmiyyətli kasb etməkdir. Buna görə də belə Zəngin məkan ilə tanış olmaq üçün ali və orta məktəblərdə ekspursiya və səyahətlərə diqqət artırmak və ümde vəzifelərdən biridir.

Bu baxımdan Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Heydər Əliyev Fondu-nun Prezidenti UNESCO-nun xoşməramlı safiri Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən "Ölkəmizi tənqidiq" hərəkatı böyük əhəmiyyətli malikdir.

Biz isə bu günümüzə bir neçə qədim yaşış maskenlərindən söz açmağı məqsədəyin hesab edirik. Qozlu çayın yuxarı axını sol sahilində Sandaş yaşılanın cənub qərb yamacında yerləşən Zəngəna yaylığında xarabalıq maraq doğurur. Zəngəna eli qədim çəglərdən heyvandırıqla müşəq olmuş əllerden biri kimi malumdur. XIX əsrin ortalarında Zəngəna tayfası 24 ailədən ibarət erəb, və Zəngəna adı ilə Cavad qəzasında xatırılar (Zeydiş.N. Tiflis. 1870 sah. 71). Keçən XIX əsrdə Bakı quberniyası-

eraziye de şəmil etmek olar. Xarabalıq Şimal tərəfdən keçilməz dağ yamacları ilə əhəmə olunmuş yastanda yerləşir. Cənub qərb tərəfdə Qozlu çayla qovuşur. Xarabalıq şəhəsinin nezardan keçirdikdə daş hasarlar və başqa tiki qalıqlarının izləri diqqəti cəlb edir. Yaşayış yerinin tarixin mövcudluğunu sübut edən amillərdən biri içmali suyun və mezarlığının olmasıdır. Çayın bu sahəyə yaxın olmasına baxmayaraq daha məraqlı faktlardan biri də geydirme saxsı borularla (her bir borunun uzunluğu 45 sm, diametri 42 sm-dir) yaşayış yerinə kənardan su gətiriləsinin aydınlaşdırılmışdır (borunun 4 əledi Poladlı kənd orta məktəbində saxlanılır). Yaşayış yerinin şərq tərəfində Sarıdaş çayının sağ sahilində Pirbehli kəndində geden yol kənarında təpə üzərində qəbiristanlıq aşkar edilib. Yaşayış yerindən xeyli aralı kiçik sahələrdə ekinçilik mədəniyyətinin izlərinin olduğunu söyleməyə imkan verir. Qozlu çayın yuxarı axımı sahəsində Girveden keçərək Uzunca istiqamətində topnomiyadı Iz qoymus. Bizlan qalası yaxınlığından Xaladalar (Kələdar aşırı) mənzili Karvan yolu da buradan yaxın məsafədən keçir.

(Davamı 8-ci sahifədə)

TARİXİ YURT YERLİRİNİ GAZARKAN...

(Əvvəl 7-ci sehifədə)

Tarixin yurd yaddaşlarında yaşayan dəqiqəti cəlb edən tarixçilərin bu günde kimi arab sayyah coğrafiyasunəsaların məlumatlarına esasen müxtəlif arazilərdə güman etdikləri Şirvan şəhəridir. Bəziləri Şirvan Sabrənlər eyniləndirir. Bakı-Xaçmaz demir yolu üzərində Sarvan stansiyasından 2-3 km. cənubda olduğunu iddia ediril (Şerifli M.X. B., 1977 sah.292).

Bizcə əreb seyyahlarının verdilər məlumatların müqayisili təhlili Şirvan şəhərinin xarabalıqlarının qalıqları Çığlı çayın hövzəsində Taxta Paşalı yayıldığında axarılmışdır (13. sah. 40-50; Nuriyev A.B., Xasiyev N. Bəndəliyev N.S. ADPU. Şamaxı fil. Konf. mat. Bakı, 1998; Bəndəliyev N.S. Bakı, 2009 sah. 142). Çünkü Şamaxı şəhərindən Şabranı doğru uzaqan yol üç manzillikdə (dəve gedisi ili masafədə) qeyd olılmış Şirvan şəhəri ehtimal olunan Taxta Paşalı qədim yaşayış yeri bu cəhətdən dəqiqəti cəlb edir.

Bu yaşayış yeri xarablığı haqqında yerin adı ilə kohne Taxta yaylaq kəndi adı altındakı ilk dəfa mənəvəm akademik B.Ə. Budagov məlumat verib. (Ak. Budagov B.Ə. B., 1965 sah. 37). Lakin son illər Ə.Ş.İhmədovun arazinə ətraflı nezərdən keçmiş yerüstü materiallar toplamışdır, bütün təbii imkanları mövcud olduğu arazidəki xarabələrin Şirvan şəhərinin qalıqlarının olmasına bildirmişdir. Taxta Paşalı yayıldığında xarabələrin (Əhmədov Ş. "Elm" qəzet 30. 09. 2011-ci il, sah.4)- maili düzənlidə Çığlı çayın sol sahilində bol yem ehtiyatına malik münbət torpaqları olan arazidə mühüm karvan tərcət yollarının uzandığı sahəde yerləşir. Bu arəzi yaxınlığında qədim yaşayış qalıqlarının olması da onun mərkəz mövqə tutmasına bir daha səbüt edir.

Lakin çox təsəssüf ki, illər keçməsinə

baxmayaq bu erazidə arxeoloji tədqiqatların aparılması arxeoloq allımlarımıza hələlik dəqiqət merkezindən kenarda qalmadıqdır.

Bununla yanaşı Alibeyli abidələri, Məcid düzü kurqanları, Göyəc qışlağında, Govur arxi, Səxəsi təpə (Kurqan), Ovgu Pirim abidələri, Alataxta qışlağında 3 kurqan, Hamyə kəndində canub şərqində kurqanlar da öz tədqiqini gözleyir.

Daha bir maraqlı cəhət dəqiqəti cəlb edir. Məsələn, hər hansı bir xalqın, elin hemin erazidə qədim zamanlardan yaşamasını göstəren amillərdən biri de böyük (makro) coğrafi obyektlərin adında onların adının (çay və dağ və s.) yaşamasıdır. Bu baxımdan Qarqar çayının, Tərtər çayının, Girdiman çayının, Çığlı çayının adı təyfa adları , Pirsaat çayının isə (Saklarla bağlı), Bolqar çayının və sadadır. Böyük Qafqazda Nialdəq sisteminde Qalac (əslində Xelac), Dübər dəg sistemindeki uca zirvənin Kolanı (hun.2209m) adı da qədimdir (Az SSR fiziki xəritəsi Moskva 1958, 1966). Teassüf ümidi qeyd edilmişdir ki, son illər zirvənin da adı Dübər kimi göstərilməsdir.

Məsələn: Tarixən türk dilli tayfaların qədim çağlardan Azərbaycan erazisində yaşaması və oğuzların isə XI-XII əsrlərde şərqi doğru hərəkətlərinin məylləndirici amillərdən biridə burada yaşayan qarşalarla ilə görüşü qarışmadır.

Bu baxımdan kolanlarının da bir hissəsinin qədimdən Şirvana yaşamasalarına topominərlər şahidi edir. Sonrakı isə Ağ Ağa Məhəmməd Şah Qacarın Qarabağ hūcumu zamanı Qarabağ əllerinin bir hissəsinin İbrahimxəlli xan Şirvana dostu Mustafa xanın himayəsinə göndərildir ("Azərbaycan Tarixi" Bakı 1987 sah.296). Qacarın təhlükəsi sovuşduğundan sonra Qarabağ əllerini yenidən Qarabağ qayıdırak Qarabağdan gəlmüş kolanlarının bir hissəsi (Goran, Pirevand,

Borravənd, Axsağılı, Qaraoglaklı, Şadılı, Həzilli, Türeni, Lələyləti tıroler və b.). Sırvanda qədimdən yaşayan Kolanı tayfasından olan qan qohumları ilə görüşüş burada qaimalarını söylemək olar.

Bələliklə, Dübər kimi böyük dağ sistemindeki en uca zirvənin Kolanı adlanmış kolanlarının bir hissəsinin qədim çağlarından Sırvanda yaşamاسını göstərir. Başqa bir cəhət isə tarixən Bicov kəndindən olmuş bəy ailələrinin məskunlaşduğu kənd Şahbuzbəyli, Şixəlbəyli, Osmanbəyli, Bağırovka adları ilə yaşayaraq sonraları Sabirli adı ilə meşhurlaşmışdır.

Yaxşı olardı ki, Sabir kənd adlanmış olmayı. Eləcədə Əli Bayramlı şəhəri Sırvan yox, Şirvanabad adlanması yerinə düşmüsə olardı.

Cünki gelecek tarixdə Sabirli adını tərixdə mövcud olmuş Sabir tayfaları ilə, müasir Şirvan şəhərini isə tarixdə mövcud olmuş Şirvan şəhəri ilə qarışdırı bilər.

Bir de menbələrdə çığlı və başqa tayfalarla yanaşı xatırlanan Duvan tayfaları (1972-ci ilden dəyişdirilərək Qobustan adlandırılmalıdır) adını eks etdirmən Duvanlı qəsəbesinin adını özüne qaytarılsın. Daha doğrusu Qobustan erazı, tarixi qoruy, şəhər, rayon, kənd adı olmasi, nəzərə alınaraq Duvanlı adının özüne qaytarılması elmi cəhətdən yaxşı olardı ve bu elm alımlarını düşündürməlidir.

Bələliklə qeyd edilən abidələrə yanaşı erazi türk dilli tayfaların izni özündə yaşıdan (Borbar, Baydar, Tarbzulu (Qapızlı), Tatarlı, Yabani, Yağılı, Xıdırlı, Qaramanlı, Kirbit, Mandı, Bitli, Qobırı) və başqa araşdırılmış, turizmin inkişafında dəha geniş tarixi məlumatlar vera biler və ham de bunlar genc neslin vətənpərvəlik tərbiyəsindən əsaslı amillərdən heşəd edilməlidir.

Nuraddin Bəndəliyev
coğrafiya elmləri namizədi